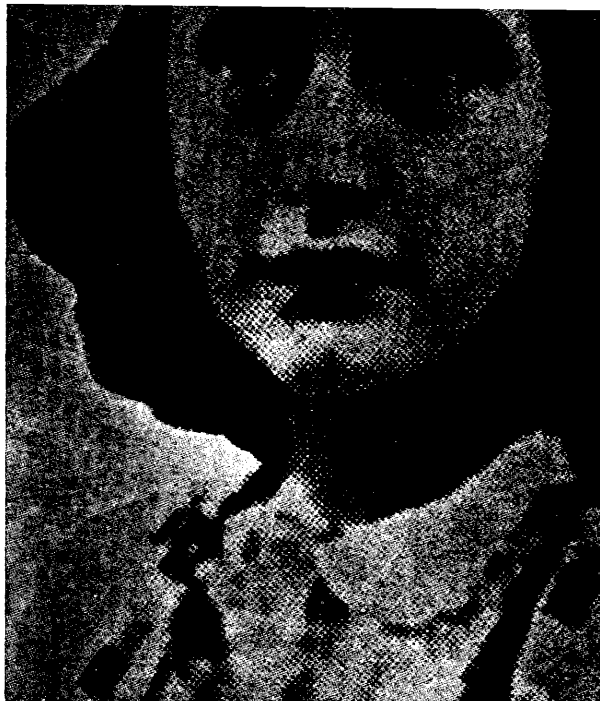

Olyan vagyok mint a szárnyaszegett énekesmadár, a sötétben szűk kalitkám rácsaiba ütközöm.

Anna Frank naplójából

Anna Frank

A mellékszereplő

D. Juhász Zsuzsa

A nevem Miep. Vezetéknevem, korom, arcom nincs. Vágyaim és terveim sincsenek. Talán valamikor, amikor még a magam való életét éltem, volt nevem is, arcom is, de ez régen volt. Egy más világban, egy másik csillagon. Nem fontos, mert én csak mellékszereplője vagyok egy drámának. Mellékszereplője az emberiség körforgás-szerű történetének. A mellékszereplőknél lényegtelen a kor, a külalak, a vezetéknév. Miep, ennyi elég. Így, ilyen személytelenül léptem húsz ország négymillió színházlátogatója elé. Az alakom, a hangom színpadonként változik. Csak a mondanivalóm marad most már örökké ugyanaz.

Mondanivaló? Tulajdonképpen nincs mit mondanom. Csak vagyok. Bemegyek a színre és kijövök. Egyszer tortát viszek, azután tút, szappant és egy vékonyka füzetet. Ez a szerepem. Különben csak üldögélek a színpad mögött. Nézek magam elé a félhomályba és hallgatom – százszor, ezerszer, tízezerszer – azt, amit Frank úr, Peter van

Daan, Anna és a többiek a színen mondanak. Néha odatelepszik mel-
lém a tűzoltó.

— Unalmas szerep ez a magáé, kisasszony — mondja halkán —
bemenni, meg kijönni és semmi más...

Semmi más? Az igazi nagy történeket nehezen látják meg az
emberek a tülekedésben.

Hogyan magyarázzam meg ennek a tűzoltónak, hogy ez a sem-
mitmondó jelentéktelennek látszó szerep, ez a ki-be sétálás, a szípad-
irodalom egyik legemberibb szerepe. Mert én, csak azzal hogy vagyok,
azzal, hogy létezem, hogy ülök a porszagú homályban, az emberiség
megtagadott és elfelejtett lelkiismeretét játszom. Ezt ő úgysem értené
meg. Sem ez a tűzoltó, sem az ott, Hamburgban, Moszkvában vagy
New Yorkban. Ők azért vannak itt, hogy az esetleges tüzet oltsák,
mindennapi kötelességüket teljesítsék, nem pedig azért, hogy az em-
beriség sorsán gondolkodjanak. Az emberek általában csak a mára
gondolnak és valahogy úgy tűnik, hogy rajtam — Miepen — kívül
senki sem emlékezik. Nem csoda hát, hogy elsikkad bennük mindaz,
amit a színházban hallanak. Másnap tán itt-ott, még említik a fősze-
replők játékát, de csak azt. Emlékezni nem emlékeznek. Legkevésbé
rám, a mellékszereplőre. Miepre, a lelkiismeretre. Emberi tulajdonság
ez. Lelkiismerettel törődni, ha hiszünk benne, kín. Hát még akkor,
ha a lelkiismeret megtestesítője hős is. Igaz, csak névtelen hős, de
így is terhére van a társadalomnak. Az ilyen nem illeszthető bele a
hétköznapiokba. Kényelmetlen és terhes. Nem tudnak vele mit kez-
deni. Ha még bronzba öntve vagy márványba faragva állna valami
piedesztálon, a verebek és idegenvezetők örömeire, tán elviselnék, de
így, nincs létjogosultsága. Igyekeznek elfelejteni. Különben is, csak
egy szürke mellékszereplő.

Az emberek nem tudhatják, hogy én alapjában véve nem vagyok
hős. Sohasem voltam bátor. Engem csak Anna látott nagynak, rendít-
hetetlennek. Így írt rólam, és most az idők végeztéig ilyen maradok.
Egy tizenhárom éves, magányos gyereklány sok mindent másként lát,
mint mi, felnőttek.

Anna különben is más volt, mint a többi csitri. Nem volt csoda-
gyerek, a szónak sem jó, sem rossz értelmében. Csak más volt. Állan-
dóan figyelt. Mindent és mindenkit. Mintha örökké lesen lett volna.
Ha magamon éreztem tekintetét, az volt az érzésem, hogy erőszakkal
be akar hatolni az agyamba. Ez a két nagy sötét szem, ez a végtelenül
szomorú tekintet, gyakran terhemre volt. — Mit néz így folyton az
emberre — kérdeztem magamtól. Megriasztott. Most, annyi év után,
a világ minden valamirevaló színpada mögött ülve, gyakran gondolok
erre. A sors annyiszor megmutatkozik teljes valójában. De mi, süke-
tek és vakok maradunk. Akkor is, tizenhét év előtt, amikor még Frank
úrnál dolgoztam, sok mindent nem láttam meg, amit meg kellett volna
látnom.

Frank úrnak és Van Daan úrnak fűszerbehozatali irodájuk volt
Amsterdamban, egy kopott, régi házban. Sok ilyen ház van még ma is
Hollandiában. a csendes, álmos csatornák fölött. Az üzlet, ma már be-
vallhatom, nem jól ment. Megtörtént az is, nem egyszer, hogy else-
jén nem kaptuk ki a fizetésünket. Ilyenkor Frank úr, sápadtan, lehor-
gasztott fejjel állt meg előttünk.

— Olyan kínos számomra... — kezdte halkán. Volt valami a hangjában, amitől mindig könnyes lett a szemem.

Kraler úr, a főkönyvelő gyorsan felállt, megköszörülte a torkát és szinte bocsánatot kérve suttofta:

— Majd csak kivárjuk a jobb időket. Ugy-e, Miep?

Legszívesebben sírvafakadtam volna. Hiába, nagyon fiatal voltam még, és a fiatalság nehezen tud lemondani. De sajnáltam Frank urat, hát gyorsan bólogatni kezdtem:

— Majd csak lesz jobban is — mondtam mosolyogva.

Tudtam, hogy Frankék otthon szűkösen élnek. A két kislány, az okos, jólnevelt Margot és Anna, ez az eleven ördögfióka, sok pénzbe kerülnek. A gazdasági viszonyok meg folyton romlottak. Az emberek lisztet, zsirt, cukrot tároltak, a háború veszélyét emlegették folyton, a fűszer nem kellett senkinek. Aztán meg, Kraler úr meg én, szeretjük Frank urat. Becsületes, pontos, kedves ember volt. Volt benne valami a filozófusok egyszerű, derűs nyugalmaiból.

— Lesz még jobban is — ismételte Kraler úr és igyekezett belemetemetkezni a főkönyvbe. Én gépiesen bólogattam. Frank úr görnyedten, csendesesen, szomorúan kiment és halkán becsukta az ajtót. Kraler úr levette a szemüvegét, energikusan megtörölte, aztán odakrákogta felém:

— Jól van, Miep. Maga ember a talpán.

Nagy dicséret volt ez. Kraler úr szigorú, hűvös, szótlán ember volt. Azt mondták, szívtelen és számító.

△ z idő olyan gyorsan telt akkoriban. Emlékszem, mindenki a rádiót nyaggatta, folyton háborúról, háborús veszélyről beszéltek. A parlamentet rendkívüli ülészsakra hívták össze, a királynő beszédeket tartott, sok volt a menekült, csupa esett, szomorú ember. Mindez valahogy összefolyik előttem. Nem sokat törődtem ezekkel a problémákkal. Tudomásul vettem, hogy az üzletekben minden megdrágult, hogy valahol az isten háta mögött mégiscsak kitört a sokat emlegetett háború, hogy sose hallott nevű városokat bombáznak. Hát aztán. Itt nálunk béke volt, kék volt az ég, sokat táncoltam, nagyokat aludtam, jókat ettem, fiatal voltam, egészséges.

Azután — számomra egészen váratlanul — 1940 májusában, vége lett mindennek. Az égő romházak recsege omlottak össze, és ma úgy tűnik, maguk alá temették az életem, a nevem, mindazt ami érdekelt. Mindent, amit szerettem volna. Miep lett belőlem. A mellékszereplő.

Frankék nem menekültek el. Ma sem értem, miért maradtak Amsterdamban. Felvarrták ruhájukra a sárga csillagot. Margot és Anna nem járhattak többé nyilvános iskolába. És ami számukra sokkal fájóbb volt, a bicikliket, a két kislány egyetlen kincset, be kellett szolgáltatni.

Bennünket, fiatalokat, romeltakarításra rendeltek ki. A munka nehéz volt és szomorú. Kraler úr, akit megbízott az üzletvezetéssel, sokat szaladgált, amíg kiszabadított. Egy nap azután együtt voltunk ismét valamennyien. De persze ez nem a régi volt.

Személyi igazolványokat kaptunk, megszámoztak minket, mintha nem is emberek lennénk, hanem tárgyak. Az élelmiszerjegyekre alig

adtak valamit, de az örökös éhség se volt olyan kínzó, mint a félelem, a bizonytalanság és a rémhírek. A vidámtarka hirdetőoszlopokon egy-színű plakátok jelentek csak meg: „Agyonlövés terhe mellett tilos.” Minden tilos volt. Mindenért agyonlövés járt. Éjjel-nappal őrzérek cirkáltak. Ha megálltak egy ház előtt, a lakók felfigyeltek és dermedten, mozdulatlanul hallgatóztak. Egy nap a házmesterné odasúgta a lépcsőházban:

— Vigyázzon, kis Miep, Jan, a harmadik emeletről, besúgó.

Maritje, a jókedvű, örökké kacagó, bolondozó titkárnő hallgatag lett, rosszkedvű. Egy nap nem jött be a hivatalba. Soha többé nem láttuk. Hetek múlva tudtuk meg, hogy agyonlőtték egy razzia alkalmával.

Frank úrékhoz nem mertem elmenni. Kraler úr se említette őket soha. Így múlt el majdnem két esztendő. Az irodában nem volt munka, a tisztviselők lézengtek, unatkoztak. Üldögéltünk, nagyokat hallgatunk, néztük a falat. Egy nap azután, emlékszem 1942 július harmadikán, csúf, esős nap volt, Kraler úr beszólt a szobánkba, ahol négyen ültünk:

Millie Perkins, akit 10.223 jelölt közül választottak ki Anna Frank megszemélyesítésére a naplója nyomán készülő filmben.

— Miep, kérem, diktálok.

— No, tán megindul végre a munka — szólt utánam Julian-na, a pénztárosnő, nagyot ásítva.

Kraler úr az ablaknál állt, amikor beléptem. Kikészítettem a ceruzát, blokkot. Vártam. Kraler úr meg csak állt meredten és nézte, hogyan gyűrűznek az esőcseppek a csatorna vizében. A nagy falióra hangosan ketyegett. A mutató kattánva ugrott egy percet, majd még egyet és még egyet. Köhögni kezdtem, csak hogy megtörjem a csendet. Olyan értelmetlen volt ez a hallgatás. Kraler úr hirtelen megfordult:

— Idefigyeljen, Miep. Fran-kékről van szó. — Gyorsan, szag-gatottan beszélt és mintha az alvajáró valami torz szögletes mozdulattal, felült az íróasztal sarkára, Olyan hihetetlen volt ez, hogy mosolyognom kellett. A pedáns, szigorú Kraler úr az íróasztal sarkán kuporog. Ha ezt a többiek látnák...

— Amit most mondok, az ket-tőnk közt marad. Ért engem, Miep? — Most tűnt csak fel, mennyire elkínzott az arca. — A kis Margot-t deportálni akar-ják.

— Nem! — szakadt ki belőlem. De mintha nem én szóltam volna. Mintha sehonnan se jött volna ez a hang és sehová se menne.

— De, sajnos, igaz. —

— Az istenért, Kraler úr, de miért... —

— Miért? Miért? Mert az emberiség tébolyodott. Mert a gyilkolás és a rombolás vágya hajtja őket. Vagy mit tudom én, miért. Frankék inkább megölik magukat és a gyerekeket, semhogy ebbe beleegyezzenek. El kell rejtőzniök. — Lehajolt hozzám. — Nekünk kel őket elrejtőzniük, Miep. —

Bólintottam-e vagy sem, nem emlékszem. Csak azt tudom, hogy valami keserű íz volt a számban, folyton nyelnem kellett. Kraler úr megfogta a karom. Éreztem, hogy a keze remeg.

— Itt kell elrejtőzniök. —

— Itt?

— Igen. A padlásszoba évek óta üresen áll. Ők négyen és Van Daanék a fiúkkal...

— De a tisztviselők, Kraler úr...

— A feljárat ajtót eltorlaszoljuk. Ez nem fóg feltűnni. A nagy iratszékrenyt töljük majd oda... Persze, reggel kilenctől este hatig, amíg a munka tart, jóformán mozdulniok sem szabad, de ez még mindig jobb, mint a krematórium.

Akkor hallottam először ezt a szót. Mindez olyan rettenetes volt, olyan fantasztikus, hogy elakasztotta a szavam.

— Fenn van már néhány bútordarab, de a többit nekünk kell előteremtenünk. Nekik egy ruhában kell eljönniök, nehogy a szomszédok felfigyeljenek. Takarók, törölköző, ilyesmi kell. — Lehuppanít az íróasztalról és visszament az ablakhoz. Onnan szólt hátra szokatlanul lágy hangon:

— Ha nem mer segíteni, vagy nem akar, nem kényszeríthetem. —

Megdermedtem. Amit Kraler úr akar tenni, örülség. Öngyilkosság.

Mintha megérezte volna mire gondolok. Megfordult és lassan odajött a székemhez. A kabátujja horzsolta a vállam.

— Értse meg, nem engedhetem meg, hogy elhurcolják őket, csak azért, mert zsidók. Maga még fiatal, Miep, talán nem érti, mi megy bennem végbe... De nekem is van gyerekem, egyszer órá is rákerülhet a sor... — Elfordult. Hirtelen olyan kiszolgáltatott és védtelen lett. Éreztem, hogy a könnyeim egész összemaszatolták az arcom.

— Az ember lelki békéje a legnagyobb kincs a világon. Ha kell, egyedül rejtem el őket, egyedül...

— Nem! Én is... — dadogtam. És akkor, ma is mosolyognom kell, ha eszembe jut, odatántorogtam Kraler úrhoz és átöleltem.

Fátyolos, öreges szürke szemében meleg fény gyulladt ki.

— Az ember próbáljon ember maradni — mondtam és akkor végre kitört belőlem a felszabadító nevetés. Olyan mulatságos volt. Kraler úr, meg én, amint átöleljük egymást. Két józan, egyszerű ember patétikus szavakat mond. Mint a színpadon.

Tábori ágyakat csempésztünk fel, edényeket, a falra egy polcot, néhány tányért. Mindez gyorsan, kapkodva, ködösen zajlott le. Két nap múlva, július hatodikán, Frankék és Van Daanék megérkeztek. Kraler úr meg én felvezettük őket, aztán bezártuk mögöttük az ajtót.

Jól emlékszem, hogy amikor a zár tompán kattant, egymásra néztünk. Az volt az érzésem, hogy egyetlen nagy göröngyöt dobtam egy koporsóra.

Hogyan élt összezárva, a félelemtől, az éhségtől, az unalomtól agyonkínzott hét ember? Anna naplója mindezt elmondja. Én csak évek múlva olvastam el, mit írt. Amikor már semmit se lehetett jóvátenni.

Anna engem naplójában jótevőjének nevez. Miep, a drága. Miep, az angyal. Miep, a hős. Mindezt nem érdemeltem meg. Semmi jót, semmi hősit sem tettem. Néha munka után, a háború vége felé éjjel is, fellopakodtam a nyikorgó, sötét lépcsőkön, beszélgetni. Tűt vittem fel, keresztretjtvényt, cernát, néhány szem krumplit, pótmargarint, szappant. Egyszer tortát is süthettem nekik. Hetekig koplaltam, hogy vaját, csokoládét vehessek a feketepiacon.

Egyszer Anna egy füzetet kért tőlem. Akármilyen olcsó füzetet. A tizenharmadik születésnapjára kapott egy naplót, de az már megtelt, mondta, és most, hogy annyi minden csodálatos történik velem, nincs mire írnia, hisz idefent nincs egy darabka papírosa sem.

— Annyi minden történik veled? — kérdeztem csodálkozva — Tudtommal nem történik semmi, hála isten.

— Hogy mondhatasz ilyet, Miep? — botránkozott meg Anna. — Annyi minden megy bennem végbe. De ti, felnőttek ezt nem látjátok. Nem akartok megérteni. Mama például, valahányszor meg akarom neki magyarázni a világnézetem, azt kérdezi, hogy volt-e aznap rendes székem. —

Nevetve csókoltam meg, de ő durcásan elfordult. Másnap elhoztam a füzetet. Vékonyka volt, közönséges, durva papír, háborús füzet. Anna majd megfojtott az ölelésével. Tapsolt, ugrált örömeiben. Sápadt, ványadt, keskeny arcoskája kigyúlt.

Az idő mintha megállt volna. Éhezünk, fáztunk. Egy napon, Kraler úr még egy embert telepített fel a manzárdra. Dusselnek hívták. Fogorvos volt, dirmegő-dörmögő öregember. Anna, akinek az új jövevényt be kellett fogadnia kamrácskájába, dühöngött. Margot sokat köhögött, erősen lefogyott. Frankné is szegény, olyan áttetsző volt, mint a kísértet. Minden jobb falatot odadugott a három gyereknek. Peter van Daan fiatal arcán mind több lett az éles, kemény ránc. Órákig ült abban az elkerített részben, amit neki osztottak. A szellőztetőnyíláson keresztül mozdulatlanul nézte az ég tenyérnyi darabját. Az önző, hangos Van Daanné is mind szótlanabb lett. Finom, drága holmijai elkoptak, ápolatlan volt, sokat sírt. Van Daan úr idegei róhamosan romlottak, örökké éhes volt, reszketett. Csak Frank úr maradt a régi. Nyugodt volt, előzékeny, csendes.

Kraler úr, meg én, néha összenéztünk az irodában. Ez volt minden külső kapcsolatunk. — Fél-e még, Miep? — kérdezték a szürke szemek. — Félek, Kraler úr, nagyon félek, de igyekszem ember maradni — válaszoltak az én szemeim.

Egy éjjel, 1944-et írtunk már, valaki halkán kopogott az ajtómon, Egy férfihang alig hallhatóan suttozta:

– Miep, nyisson ajtót.

Van Meer mérnök állt az elsötétített folyosón. Sohasem beszéltem még vele, csak a feleségével trécseltünk néha a lépcsőházban. A mérnök, teljesen felöltözve, mintha az utcáról jött volna, kalapban, kabátban, aktatáskával a kezében, belépett.

– Partraszálltak Normandiában, – suttogetta.

– Dehát hogyan...

– A szövetségesek partraszálltak és most jön a vég. A feleségem a hűgánál van. Ha hazajön, mondja meg neki, hogy elmentem.

– Hová megy mérnök úr, vagyis... nem értem...

– Nem magyarázhatok meg semmit. A feleségem tudja, hová mentem. Maga pedig vigyázzon rá. És vigyázzon magára, nehogy most bukjon le.

– De honnan tudja...

– A mozgalom sok mindenről tud. Tartson ki.

Elszédültem. Nem emlékszem, mikor ment el, mondott-e még valamit. Mintha a mennyezet nagy, sötét tömege zuhant volna rám. Partraszálltak, partraszálltak, kiáltott bennem egy hang. Nem tudtam, sírjak-e, nevessek-e. A mozgalom! Hát rólam is tudnak? Nem vagyok egyedül. Gondolnak rám is. Féltenek. Rázott a félelem, az öröm, a rettegés, a felszabadultság. Arra tértem magamhoz, hogy hajnalodik.

Magamra kaptam az esőkabátom és szaladni kezdtem a csatornák mellett, mind gyorsabban, mind vadabban. Elsőnek megvinni a hírt Frankéknek! Szegények, mennyire örültek. Azt hitték ők is, hogy csak napokról van szó. Néhány zürzaváros napról és ismét béke lesz, nyugalom és ott folytatódik minden, ahol 1940 májusában abbamaradt.

Az élet megváltozott. Az emberek mosolyogni kezdtek. Torz és riadt volt ez a mosoly, de mosoly. A fejek mind sűrűbben hajoltak össze:

– Hallotta? Már Alançonnál járnak. Közelednek Páris felé. Elfoglalták Orléánst. Most Reimsnél vannak.

Falvak, városok nevét tanultuk szívdobogva – Clemont, Arras, Noyon. Mindenki őrzött, dugdosott egy térképet, naponta ötvenszer is elővette, nézegette, símogatta. A földalatti mozgalom terjedt. Fiúk és lányok, férfiak és asszonyok, öregek és fiatalok tűntek el az éjszakában. Mind merészebbek lettek a támadások, mind embertelenebb a megtorlás. A légitámadások, berepülések, riadók meg nem szűntek. Éjjel gyakran fel se ébredtem a szirénázásra, annyira megszoktam már ezt az üvöltő hangot. Az éhség sem volt már annyira facsaró, mert az emberek mosolyogtak, az élet egyszerű lett és volt valami értelme. A félelem, ez a kimondhatatlan, megmagyarázhatatlan rém, ami négy év óta fojtogatott, lassan alábbhagyott. Néha azon kaptam magam, hogy énekelek.

Akkor – 1944 augusztus 4-én – felfedezték Frankék rejtekhelyét. Ma sem tudjuk, ki árulta el őket.

Napokig – érthetetlen, hogyan bírtuk – Kraler úr meg én valami borzalmas féltalomban éltünk. Az éjszakák voltak a legdermesztőbbek. Nem mertem levetközni, lefeküdni. Vártam, mikor jönnek most már értem is! Ültem az ablakpárkányon, néztem a sötétben

megbújó nagyvárost és a meseszerű felhőket, hogyan úsznak és sokasodnak az égen. Ahogy fogytak a félelmetes éjszakák, megnyugodtam. Egy alkonyon, ténnyel nappal Frankék elhurcolása után, összedtem minden erőm és felmentem a padlásszobába.

A szekrények tárva-nyitva, a székek feldöntve, a konyhafülkében a piszkos edény, a földön szétszórt szegényes ruhadarabok, könyvek, szemét között, három vékonyka füzet. Anna naplója.

A nagy csendben, mintha lépteket hallottam volna, van Daanné trillázó kacagását, Frankné halk madárhangját: — Maradjatok csendben, gyerekek. Itt, pont ezen a helyen ült mindig az öreg Dussel. Itt meg Peter. Ez a sál Frank úré. Itt van Margot ceruzája. De ők, hol vannak ők? Az utcai ívlámpa elsötétített, tompa fénye imbolyogva futott végig az ablakon. Fel-alá, mint az inga.

Lehajoltam és mintha egy nagybeteg gyerek törékeny testét emelném fel, felvettem a füzeteket. Az egyik felnyílt. Anna utolsó feljegyzése:

— Kérem, kérem Miep, vagy valaki más, ha megtalálnák ezt a naplót, őrizze meg nekem, mert egy napon, remélem...

Becsuktam a füzetet és lassan, nagyon lassan megindultam. Az ajtóban megálltam és utoljára visszanéztem a sötét, elhagyott szobára. Éreztem, hogyan mállik le rólam a félelem, a múlt és az is, ami még előttem van.

Szeptember elején, amikor a harcok Hollandia határán dühöngtek, Frankékat Auschwitzba szállították. Ott halt meg Frankné, az öreg fogorvos és a Van Daan család. Anna és Margot a bergen-belseni táborba kerültek. Anna ott is elszántan nézett szembe minden megpróbáltatással. Csupán egyszer rendült meg ez a csodálatos fiatal lélek. Társaival egy csoport magyarzsídó kisgyerekek előtt hajtották őket. A gyerekek szótlanul, csendben álltak a zuhogó esőben. A krematórium előtt álltak. Várták a halált, ami ugyanolyan érthetetlen volt számunkra, mint a felnőttek, a nagyok, az erősek embertelensége.

— A szemük, oh nézd a szemüket — suttogetta akkor Anna és sírni kezdett.

1945 márciusában előbb Margot, majd néhány nap múlva Anna, örökre elaludtak. Csontvázvá az ott kis testüket tömegsírba dobták. Ma is ott pihennek még, sokezer sorstársukkal együtt.

Frank úr hazajött. Hetekig várt. Hiába. Amikor megtudta, hogy Annát soha többé nem láthatom, átadtam a naplót. Évek múlva, sokak unszolására Frank úr kiadatta a halott kislány feljegyzéseit. Tizenkilenc nyelvre lefordították a vékonyka könyvet. Tizenkilenc nyelven beszéli el Anna azt a sok csodát, ami benne végbement.

— Anna, kis bolondos, csicsergő Anna, hát ez voltál te? Ennyire jó? Ennyire megértő? Megbocsátó? Ennyire ember? — szeretném kérdeni. — Miért nem ismerjük fel soha az emberfeletti magunk mellett?

Anna hallgat. A színpadi Annák meg nem tudnak válaszolni. A többiek is hallgatnak, hisz annyira mások így a színpadon, mint az életben voltak. A játék végén, ezek az általam annyira szeretett arcok letörlik a festéket és abban a percben, ismeretlenekké válnak. Idegen emberek, akik vidáman vagy szomorúan, trécselve vagy hallgatagon, szétszélednek. Így azután minden előadás végén magam maradok. Las-

san megindulok hazafelé. Minden városban más-más otthon felé. Lépegetek a kopasz fák és alvó házörjások között. Ilyenkor elfog a vágy, meg szeretnék állítani minden magányos szembejövőt. Megfognám a kezüket – milyen gyerekes lenne ez – és azt mondanám:

– Gyere el a színházba. Hallgasd meg, mit mond Anna. Nem csak hozzád szól, ehhez az országhoz, városhoz, hanem minden emberhez a földön.

Nem szólok. Nem fogom meg senki kezét. Ballagok az éjszakában, ezer alakban, hallgatagon. Hallgatnom kell, mert egyedül vagyok. A magányos lelkiismeret.

De mit is tehetnék, amikor én csak mellékszereplője vagyok egy drámának?

